

बी.कॉम. भाग४३
व्यवसाय नियमन कायदे
प्रकरण : १ भारतीय करार कायदा१८७२ सर्वसाधारण तत्वे

डॉ. उदयकुमार शिंदे,
सहा. प्राध्यापक, कॉमर्स विभाग,
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय, मुरगूड

१. व्यापारी कायदे व्याख्या : व्यापारी कायदे म्हणजे असे कायदे कि ज्यांचा व्यापारी व्यवहारातील सर्व घटनांशी संबंध असतो व अशा व्यवहारातून निर्माण होणाऱ्या हक्कांच्या व कर्तव्यांच्या संदर्भात ज्या कायद्यांच्या द्वारे नियमन केले जाते अशा कायद्यांना व्यापारी कायदे म्हणतात. उदा. करार कायदा ग्राहक संरक्षण कायदा मालविफळ कायदा इ.

२. व्यापारी कायद्याचे स्रोत : १. इंग्लीश कायदे २. न्यायालयाचे निर्णय ३. व्यापारी प्रधात व रिवाज ४. कायदे मंडळात संमत कायदे

३. करार व्याख्या : ‘ज्या ठरावामुळे व्यक्तीवर जवाबदाऱ्या निर्माण केल्या जातात आणि त्या निश्चित केल्या जातात असा ठराव म्हणजे करार होय ःसालमंड’

‘ज्या ठरावाची व वचनांची कायदेशीररित्या अंमलवजावणी करता येवू शकते असा ठराव किंवा वचन : सर पोलॉक’

४. कायदेशीर करारासाठी आवश्यक अटी: दोन व्यक्ती कायदेशीर संबंध निर्माण करण्याची इच्छा करारपात्र व्यक्ती मुक्त संमती कायदेशी प्रतिफल कायदेशी उद्दीष्टठराव व्यर्थ नसावा निश्चित अर्थाच ठराव पूर्तीची शक्यता असणारा ठराव कायदेशीर वार्वीची पूर्तता.

५. कराराचे प्रकार: १. निर्मितीनुसार प्रकारः व्यक्त करार गृहित करार २. पूर्तेनुसार प्रकार : पूर्तता झालेले पूर्तता व्हावयाचे एकांगी करार द्विअंगी करार अंशत पूर्तता झालेले व अंशत पूर्तता व्हावयाचे करार ३. कराराच्या वैधतेनुसार प्रकार : वर्जनीय करार व्यर्थ करार वेकायदेशीर करार अंमलवजावणी न करता येणारे करार.

६. प्रस्ताव व स्वीकृती :

प्रस्ताव : ‘जेंद्हा एग्वादी व्यक्ती दुसऱ्या व्यक्तीची एग्वादे कृत्य करण्यासंबंधी किंवा न करण्या संबंधी संमती मिळवण्याच्या हेतूने दुसऱ्या व्यक्तीजवळ एग्वादे कृत्य करण्यासंबंधी किंवा न करण्या संबंधी इच्छा प्रकट करते तेंद्हा त्या व्यक्तीने प्रस्ताव केला आहे असे म्हणतात.’ प्रस्ताव करणाऱ्यास प्रस्तावक असे म्हणतात. कायदेशीर प्रस्तावाच्या अटी : १. कायदेशीर संबंध निर्माण करण्याच्या हेतूने केलेला असावा २. प्रस्ताव दुसऱ्या व्यक्तीस कळवला पाहिजे ३. विशिष्ट किंवा निश्चित कृत्यासाठी असावा ४. एक किंवा अनेक व्यक्तींना उद्देशून करता येतो. ५. प्रस्तावासोबत अटी कळवल्या पाहिजेत ६. संमती मिळवण्याच्या हेतूने प्रस्ताव असावा ७. प्रस्ताव व प्रस्ताव निमंत्रण यात फरक ८. प्रस्तावात स्वीकारण्यासाठी मुदत देता येते.

स्वीकृती: ‘स्वीकृती म्हणजे ज्या व्यक्तीला प्रस्ताव करण्यात आलेला आहे ती व्यक्ती जेंद्हा प्रस्तावाला आपली संमती देते तेंद्हा त्या व्यक्तीने तो प्रस्ताव स्वीकारला आहे असे म्हटले जाते’ स्वीकृतीचे नियमः १. प्रस्तावास पूर्ण व विनाअट स्वीकृती द्यावी लागते. २. स्वीकृती प्रस्तावकास कळवली पाहिजे ३. स्वीकृती योग्य मुदतीत कळवावी ४. स्वीकृती उघड किंवा ध्वनित देता येते ५. प्रस्ताव ज्याला केला आहे त्यानेच स्वीकृती दिली पाहिजे ६. प्रस्ताव स्वीकारताना अटीसह स्वीकारला पाहिजे ७. प्रतिनिधिद्वारे स्वीकृती देता येते.

७. करारक्षम व्यक्ती : १. सुज्ञ बुध्दीची असावी २. सज्जान असावी ३. करार करण्यासाठी अपात्र नसावी उदा. परदेशी नागरिक परदेशी राजदूत तुरुंगातील कैदी दिवाळ्योर व्यक्ती

८. प्रतिफल : 'ज्यावेलेस प्रस्तावकाच्या इच्छेनुसार त्याने किंवा दुसःयाने एखादे कृत्य केलेले असेल किंवा नसेल करित असेल किंवा नसेल किंवा करण्याचे वचन दिलेले असेल किंवा नसेल अशा केलेल्या अथवा न केलेल्या वचनास दुसःया पक्षाच्या वचनासाठी दिलेले प्रतिफल असे म्हणतात. थोडक्यात कराराशी संबंधित व्यक्तींनी एकमेकांना दिलेल्या वचनाबद्दल मिळालेला मोबदला होय. कायदेशीर प्रतिफल आवश्यक अटी ४१. प्रस्तावकाच्या इच्छेनुसार कृत्य २. प्रस्तावकाने अगर त्याच्या वर्तीने दुसःयाने करावे ३. भूतकालीन वर्तमानकालीन व भविष्यकालीन ४. योग्य व समतोल असावे ५. प्रत्येक वचनासाठी स्वतंत्र असावे ६. वास्तविक कृत्य असावे ७. प्रतिफल कायदेशीर असावे ८. स्वगुणीची संमती असावी

९. मुक्त संमती : संमती जेंव्हा पुढील कारणाशिवाय दिलेली असते तेंव्हा ती मुक्त समजली जाते : १. धाक किंवा बलप्रयोग २. नैतिक वजन किंवा अनुचित प्रभाव ३. कपट किंवा फसवणूक ४. असत्य प्रतिपादन ५. चूक

१०. कायदेशीर उद्दीष्ट्ये ४ठरावाची कायदेशीररित्या अंमलवजावणी करता येण्यासाठी ठरावाच उद्दीष्ट्य कायदेशीर असावे लागते. म्हणजे ते १. कायद्याने प्रतिबंधित केलेल्या कृत्याबाबत नसावे २. कायद्यातील नियमांचे उल्लंघन करणारे नसावे ३. संबंधित व्यक्तींची फसवणूक करणारे नसावे ४. जिविताला किंवा मालमत्तेस हानि करणारे नसावे ५. अनैतिक किंवा सामाजिक धोरणाविरुद्ध नसावे

११. व्यर्थ ठराव : ज्या ठरावांची कायदेशीर अंमल बजावणी करता येत नाही असे ठराव १. करारास अपात्र व्यक्तींनी केलेले ठराव २. महत्वाच्या विषयाबाबत चूक झालेले ठराव ३. बेकायदेशीर प्रतिफल असणारे ठराव ४. कांही प्रमाणात बेकायदेशीर प्रतिफल व उद्दीष्ट्य असणारे ठराव ५. प्रतिफल विरहित ठराव ६. विवाह प्रतिबंधक ठराव ७. व्यापार प्रतिबंधक ठराव ८. न्यायालयाच्या कार्यात हस्तक्षेप करणारे ठराव ९. अनिश्चित अर्थाचे ठराव १०. पैजेचे ठराव ११. अशक्य गोष्टी करण्याबाबतचे ठराव.

१२. करार समाप्ती : कराराशी संबंधित व्यक्तींच्या कराराने निर्माण होणाऱ्या जवाबदाऱ्या व हक्क व संबंध जेंव्हा संपुष्टात येतात तेंव्हा करार समाप्त होतो. पद्धती : १. परस्पर संमतीने उत्तीकरणकरारात बदलवचनात सूटकरार रद्द करणे २. कराराची पूर्तता केल्याने ३. कराराचा भंग केल्याने ४. करारपूर्तता अशक्य झाल्याने समाप्ती ५. करार विषय नष्ट होणे. करार व्यक्तीचा मृत्यु कायद्यात बदल करारपूर्तिसाठी आवश्यक परिस्थिती निर्माण न होणे. युद्ध घोषित होणे ६. कायद्यातील तरतुदीमुळे होणारी समाप्ती दिवाळ्योरी विलीनीकरन करार व्यक्तींचा मृत्यु ७. योग्य कालावधी संपल्याने ८. वचनातून परस्परांना माफी दिल्याने ९. करारात अनधिकृत बदल केल्याने.

१३. करारभंगाबद्दल उपाययोजना : करार रद्द करणे नुकसान भरपाई बद्दल दावा लावणे दावा लावून करार पूर्त तेची मागणी जेव्हाढे मिळवले तेव्हाढे मागणी मनाई हुक्म मिळवणे

प्रकरण : २ विशेष करार

१. नुकसान भरपाई व हमीचे करार

अ नुकसान भरपाईचा करार : व्याख्या 'जेंव्हा मूळ करारामध्ये करार करणाऱ्याने नुकसान भरून देण्याबाबत अट नमूद केली असेल तर अशा करारास नुकसान भरपाईचा करार असे म्हणतात.'

नुकसान भरपाईच्या करारातील पक्ष : दोन पक्ष १. नुकसान भरपाईची हमी देणारा पक्ष नुकसान भरपाई दाता २. ज्याला नुकसान भरपाई दिली जाते असा नुकसान भरपाई गृहिता.

ब हमी किंवा जामिनकीचा करार : 'हमी किंवा जामिनकी करार म्हणजे असा करार कि जे वनपूर्तिसाठी किंवा जवाबदारी पूर्ण करण्यासाठी केलेला करार' हमी करारातील पक्षां जामिनदार प्रमुख ऋणको आवकार

हमीचे प्रकार : भविष्यकालीन वर्तमान कालीन विशिष्ट व सतत सुरु राहणारी.

नुकसान भरपाई व हमी करारातील फरक : पक्ष करारसंख्या जवाबदारी उद्देश

२ . निक्षेप व तारणाचे करारः

अ[निक्षेप]ाचे करारः निक्षेप म्हणजे वस्तूचा विशिष्ट हेतूने तावा दुसःया व्यक्तीला देणे व हेतू पूर्ण झाल्यानंतर वस्तू परत घेणे . वैशिष्ठे : दोन पक्ष चल वस्तू वस्तूंची सर्व साधारण मालकी करार कायद्यातील अटी वस्तू प्रदान करणे निशुल्क व सशुल्क निक्षेप

ब[तारणाचे करार] : तारण म्हणजे कर्जफेडीसाठी हमी म्हणून वस्तूचा तावा तारण म्हणून त्रयस्थ व्यक्तीस देते किंवा वस्तूचा निक्षेप करते . वैशिष्ठये : १ . दोन पक्ष २ . वस्तू कर्जफेडीसाठी हमी म्हणून तारण ३ . वस्तूचा निक्षेप केला जातो . फरकः अर्थ [मोबदला] [उद्देश] [जबाबदारी]

३ . प्रतिनिधित्वाचे करार : व्याख्या : ज्या वेळी एक व्यक्ती आपले त्रयस्थ व्यक्तीर्णी करार करण्यावाबतचे अधिकार दुसःया व्यक्तींकडे ज्या करारानुसार हस्तांतरित करतो त्याला प्रतिनिधीत्वाचे करार असे म्हणतात .

प्रतिनिधित्वाचा करार निर्मितीच्या पद्धती : १ . स्पष्टपणे केलेल्या कराराने २ . ध्वनित किंवा अध्याहृत कराराने [प्रमुखाच्या वर्तणूकीतून आवश्यकतेतून] प्रमुखाच्या पश्चात संमतीने कायद्यातील तरतुदीने

प्रतिनिधित्वाच्या कराराची समाप्ती : १ . व्यक्तींच्या कृतीमुळे : प्रधानाने अधिकार काढून घेणे प्रतिनिधिने कार्यास नकार देणे परस्परांतील ठरावाने २ . कायद्यातील तरतुदीनुसार : करार पूर्ण कालावधी संपणे मृत्यू प्रधानाची दिवाळग्वोरी विषय नष्ट होणे परकीय शत्रू योग्य व न्याय कारण

प्रकरण ३

मालविभाग कायदा१९३०

१ . मालविभाग करार संकल्पना : ज्या कराराने विभाग त्याला मिळालेल्या मोबदल्याच्या बदल्यात खरेदीदारास मालामधील मालकी हक्क हस्तांतरित करतो किंवा करण्याचे वचन देतो त्याला माल विभाग करार असे म्हणतात .

२ . मालविभाग कराराच्या आवश्यक अटी : १ . विभाग व खरेदीदार असे दोन पक्ष २ . चल वस्तू ३ . मालकी हक्काचे हस्तांतर ४ . मालाची किंमत ५ . करार कायदा कलम १० मधील सर्व अटींची पूर्तता ६ . कराराचे स्वरूप

३ . मालविभाग व मालविभाग ठराव :

मालविभाग म्हणजे ज्या कराराने वस्तूमधील मालकी हक्क विभागाकडून खरेदीदाराकडे हस्तांतरित झालेले असतात . यांत करार झाल्या वरोवर मालाची मालकी खरेदीदाराकडे हस्तांतरित झालेली असते . हा पूर्तता झालेला करार असतो .

मालविभाग ठराव म्हणजे ज्या कराराने वस्तूमधील मालकी हक्क हा खरेदीदाराकडे भविष्यात हस्तांतरित व्हावयाचा असते किंवा खरेदीदाराने एखादी अट पूर्ण केल्यानंतर हस्तांतरीत होणार असतो . हा पूर्तता व्हावयाचा करार असतो .

फरक : मालकी हक्काचे हस्तांतर कराराचे स्वरूप करारभंगाचा परिणाम जबाबदारीचे स्वरूप खरेदीदार दिवाळग्वोर विभाग दिवाळग्वोर पुनर्विभाग हक्कहक्काचे स्वरूप .

४ . मालविभाग करारातील अटी :

प्रमुख अट : जी अट मालविभाग करारातील उद्देश पूर्ण करण्यासाठी आवश्यक असते अशी अट व जिचा भंग झाल्यास निर्दोषी व्यक्ती करार रद्द करू शकते .

दुयम अट : जी मालविभाग करारातील उद्देश पूर्ण करण्यासाठी पूरक असते अशी अट व ही अट पूर्ण न झाल्यास निर्दोषी व्यक्ती करार रद्द करण्याएवजी नुकसान भरपाईची मागणी करू शकते .

प्रमुख अट व दुय्यम अट फरक : १. आवश्यक विरुद्ध पूरक २. अटीच्या भंगाचा परिणाम ३. अटीचे रूपांतर प्रमुख अटीचा भंग हा दुय्यम अटीचा भंग केंव्हा समजण्यात येतो: १. खरेदीदाराने करार रद्द करण्याचा हक्क स्वयुशीने सोडून देणे २. अविभाज्य किंवा एकसंघीय करारातील मालास स्वीकृती देणे ३. खरेदीदारास मालकी हक्क प्राप्त झालेल्या वस्तूची विर्भात होत असल्यास.

मालविर्भात करारातील गृहित प्रमुख अटी : १. मालकी हक्काबाबत २. वर्णनानुसार मालविर्भात ३. नमून्यानुसार विर्भात ४. वर्णन व नमून्यानुसार विर्भात ५. गुणवत्ता व योग्यतेची अट ६. व्यापारी योग्यतेची अट ७. रुढी संकेताबाबतची अट ८. उपभोग्यतेबाबत अट

मालविर्भात करारातील गृहित दुय्यम अटी : १. मालकी हक्काबाबत २. हस्तक्षेप दूर करण्याची अट ३. बाजारातील रुढी व रिती रिवाजानुसार असलेल्या उपयोगासाठी वस्तू योग्य असल्याची खात्री. ४. तारण कर्ज दूर करण्याची अट

५. **मालविर्भात** कराराची पूर्तता : माल विर्भात कराराच्या पूर्ततेसाठी विर्भात खरेदीदाराकडे विर्भात केलेला माल पाठवला पाहिजे आणि खरेदीदाराने मालास मालास स्वीकृती देवून कराराप्रमाणे मालाची किंमत अदा केली पाहिजे. यांत खालील दोन अवस्थांचा समावेश होतो.

१. **मालाची पाठवणी** : एका व्यक्तीने स्वेच्छेने आपल्या ताब्यातील मालाचा तावा दुसऱ्याचा व्यक्तीस देणे म्हणजे माल पाठवणी होय. ज्या कृत्याने खरेदीदाराच्या ताब्यात माल जाईल असे कोणतेही कृत्य करून विर्भात समाविष्ट करावता येतो.

माल पाठवणीच्या पद्धती : १. प्रत्यक्ष माल पाठवणी २. सांकेतिक माल पाठवणी ३. रचनात्मक माल पाठवणी २. **मालाची स्वीकृती** : विर्भात नाहीत तर माल विर्भात करार पूर्ण होण्यासाठी खरेदीदाराने माल आपल्या ताब्यात घेतल्याचे विर्भात कलवणे किंवा संमतीदर्श क एग्वाडे कृत्य करणे याला मालाची स्वीकृती असे म्हणतात. अशी स्वीकृती देणे व मालाची किंमत अदा करणे हे यांत अपेक्षित असते. खालील परिस्थितीत मालाची स्वीकृती दिलेली आहे असे समजले जाते.

१. खरेदीदाराने माल स्वीकारल्याचे विर्भात कलवणे.

२. खरेदीदाराने विर्भात याच्या मालकीहक्काशी विसंगत कृत्य करणे.

३. माल परत करण्याची मुदत संपूर्ण देग्वील माल आपल्याकडे ठेवून घेणे

६. **अदत्त विर्भात** : जेंव्हा मालाची विर्भात रोग्वीने केलेली असेल आणि खरेदीदाराने मालाची संपूर्ण किंमत विर्भात दिली नाही किंवा देण्याचे नाकाराले तर अशा विर्भात अदत्त विर्भात असे म्हणतात.

अदत्त विर्भाते हक्क :

अ [ ] मालाची मालकी खरेदीदाराकडे गेली असल्यास निर्माण होणारे हक्क : १. मालावरील तावे हक्क २. प्रवासात माल अडवण्याचा हक्क ३. मालाची पुनर्विर्भात करण्याचा हक्क

ब [ ] मालाची मालकी खरेदीदाराकडे गेली नसल्यास निर्माण होणारे हक्क : १. माल न पाठवण्याचा हक्क २. किंमत वसूलीसाठी दावा लावण्याचा हक्क ३. नुकसान भरपाईची मागणी करण्याचा हक्क.

प्रकरण : ४

मर्यादित जबाबदारी भागीदारी कायदा २००८

१. मर्यादित जबाबदारी भागीदारीची वैशिष्ट्ये : १.चिरंतन अस्तित्व २.स्वतंत्र कायदेशीर अस्तित्व
 ३.पारस्पारिक करार ४.जबाबदारीचे स्वरूप ५.सक्तीची नोंदणी ६.मालमत्ता खरेदी ७.भागीदारांची
 संख्या ८.विलिनीकरण ९. जमाग्वर्च १०.विसर्जन ११.केंद्र सरकारचे अधिकार
२. मर्यादित जबाबदारी भागीदारीचे स्वरूप : १.नविन संघटन प्रकार २.भागीदारांच्या संग्येवर मर्यादा नाही
 ३.भागीदारांची पात्रता ४. पदनामित भागीदार अनिवार्य ५.पदनामित भागीदाराच्या जबाबदाळ्या
 ६.मर्यादित जबाबदारी ७.नफ्यात समान हिस्सा ८.कामकाजात सहभागी होण्याचा अधिकार
 ९.भागीदारांचे हक्क व कर्तव्ये १०.भागीदारांचे स्वतंत्र अस्तित्व ११.नोंदणी व विसर्जन
 १२.भागीदारीचे रूपांतर होण्याची सुविधा
३. मर्यादित जबाबदारीच्या भागीदारीची नोंदणी : १.स्थापनेसाठी २.किंवा जास्त लोक एकत्र येणे
 ३.पदनामित भागीदारांची निवड करणे ४.ओळख फांक मिळवणे ५.अंकीय स्वाक्षरी प्रमाण मिळवणे
 ६.वेबसाईटवर नोंदणी करणे ७.नांव उपलब्ध असल्याची खात्री देणे ८.संस्थेचे नांव आरक्षित करणे
 ९.संस्थेचे नांव आरक्षित करणे १०.नोंदणीची कागदपत्रे तयार करणे ११.ऑनलाईन नोंदणीची कागदपत्र
 सादर करणे १२.नोंदणी प्रमाणपत्र मिळवणे .
४. मर्यादित जबाबदारी भागीदारीवरील मर्यादा : १.गुन्हा व प्रमाद २.थेट परकीय गुंतवणूकीवर मर्यादा
 ३.वाहय मागाने व्यापारी कर्ज उभारण्यास बंदी ४.पदनामित भागीदार भारतीय रहिवासी असे असावे
 ५.मालकी हक्क हस्तांतरणातील अडचणी ६. नविन भागीदारीचा प्रवेश ७.व्यवहारांची जबाबदाची
 ८.जबाबदारीची मर्यादा ९.बेकायदेशीर कृत्याची जबाबदारी १०. हिंशेव पत्रके जप्त करण्याचा
 अधिकार

